

„A BÍRÓI ÉRVELÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ TANULMÁNYOZÁSA: Jogi kultúrák és jogászai gondolkodásmód összefüggése” című kutatás egyfelől a klasszikus *comparative law* és a mai, kitágítottan felfogott *comparative legal cultures* általános problematikájában, másfelől ez utóbbinak a téma-centrikus kiágazásában és alkalmazásában, a *comparative judicial mind* területén ígért előrehaladást.

Részben úgy, hogy segít tovább tisztázni (I.1.) a jogi kultúrák összehasonlító tanulmányozásának a diszciplináris területét, lehetőségeit és kutatási perspektíváit; ezen belül hozzájárul (I.2.) a *genus proximum* gyanánt az amerikai „politikailag korrekt” újabszolutilizáló éberség által választandóként felvetett „kultúra vagy hagyomány” kérdéséhez; miközben aktualitása tudatában és mai elsődleges kísérleti terepeként megkísérli az előbbieket átgondolásából adódó tanulságok kibontását (I.3.) az Európai Unió, illetőleg európai jogi rezsime területén, különös tekintettel (I.3.a.) a kontinentális civiljogi és az angolszász *common law* hagyomány fejlődési lehetőségeire, vagyis jövőbeni konvergenciájára vagy tovább érvényesülő divergenciájára, továbbá (I.3.b.) a nemzeti joghagyomány kodifikáltsága összeurópai kiterjesztésére, azaz az európai jog majdani közös kodifikálására vagy, ezzel szembe fordítva, az angolszász pragmatikus joggyakorlati jogfejlesztés uralkodóvá válására, végezetül pedig úgy, hogy ezeket (I.3.c.) az Európai Unióban az uniós és a nemzeti formák, jogforrások és tekintélyi gyökerek, valamint ezeket megalapozóan a kulturális megalapozottságú (és mindenekelőtt a döntéshozás gyakorlatában munkáló) szakmai készségek, érzékenységek és módszerek alakulására vonatkoztatja; és végül, mintegy zárás és egyidejűleg a kutatás megkoronázása gyanánt, véleményt formál (I.4.) a történelmileg ránk hagyományozott formák fenntarthatósága kérdéséről, azaz a napjainkban immár teljességgel érvényesülő globalizmus vagy mondializmus e területen releváns hozadékáról. Egyidejűleg pedig résztanulmányok során keresztül előrelép (II.5.) a bírói gondolkodásmód összehasonlító tanulmányozása topikájában, egyebek közt — ámde megfelelő hangsúllyal — tisztázva (II.6.) a jogtechnika valós és voltaképpen szerepét a jogi folyamatokban.

Mindezt pedig olyan módon vállalta, hogy (A) tanulmányokon és (B) fordításokon, valamint (C) az országban egy szakmai értekezlet eredményeként összegyűjthető reflexiókon szintén nyugodva, majd (D) egy magyar tanulmányköteten túl (E) egy idegen nyelvű kötet is számot fog adni a kutatás során elért eredményekről — nem csekély részében párhuzamos megméréstetésben hazai és külföldi nemzetközi konferenciák előadományaként és utóbb publikálásra kerülő munkaanyagaként egyaránt.

A négy éves összteljesítmény így az alábbi táblázatnak megfelelően 9 magyar és 15 idegen nyelven megvitatásra került — vagyis mindösszesen 24 ilyen — publikációban öltött testet. Az országos hazai rendezvények felölelték az MTA Jogtudományi Intézete, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem, valamint a Miskolci Egyetem és a

Szegedi Tudományegyetem által történetesen szervezett elméleti-jogi fórumokat, sőt a Pécsi Tudományegyetem szekszárdi főiskolai karától megrendezett nagyszabású interdiszciplináris jogi néprajzi konferenciát is. A külföldiek pedig a Nemzetközi Jog- és Társadalomfilozófiai Társaság három (Krakkó, Taipei és Peking), valamint a Nemzetközi Jogösszehasonlító Akadémia egy idő közbeni világkongresszusát ölelték fel, továbbá szintén nemzetközi konferenciákat, amiket Ankara, Bécs, Marília, Nagoya, Salzburg és Umea egyetemeken rendeztek. Megjegyzendő, hogy ezen program-topikájú szereplések az összes e honi esetben főreferátumok voltak, a PPKE, Miskolc és Szekszárd esetében konferencia-, illetőleg vita-nyitóak; Ankara, Taipei és Umea meghívása rendkívüli nemzetközi presztízsértéküként értékelhető, míg a brazil Maríliában egy hatalmas nemzetközi konferencia záró nagyelőadásában összegezhettem gondolataimat.

	magyar	idegen	összesen
konferenciázott	09	15	24

Ennek megfelelően a publikációs eredmény 3 idegen nyelvű szerzői tanulmánykötet (mindösszesen 17,5 ívnyi OTKA-szempontról számba jövő tartalommal) és 1 magyar nyelvű szerzői tanulmánykötet, 1 magyar monográfia (13 ívnyi OTKA-résszel), valamint 2 magyar fordításkötet (2x7 ívnyi új fordítással bővített második kiadás gyanánt), további 22 könyvfejezet és 24 tanulmány (s ezek sorában 28 idegen és 18 magyar nyelven közzétett írás) mellett — a címek mintegy felében az OTKA-szerződött minőség kifejezett elismerésével —, amelyeknek a sorában a vállalt magyar országos értekezlet is megvalósult, vezetésemmel s az általam irányított intézményben (noha az *Európai jog és jogfilozófia* napi szervezésével és főként kötete szerkesztésével jónak láttam PhD-védés előtt álló ifjabb kollégámat megbízni).

	magyar	idegen	összesen
könyv/szerzői	02	03	05
könyv/szerkesztett	02	00	02
fejezet	06	16	22
cikk	12	11	23
egyéb	00	01	01
összesen	22	31	53

A jogi kultúrák összehasonlító vizsgálata (I.1.) érdekkörében a kutatás arra következtetett, hogy művelése a jogi tudományosságban mellőzhetetlen, hiszen nemcsak a történelmi összevetésekre építő tipizáló gondolkodás nem nélkülözheti, de a jogrendszerek bármiféle osztályozása — a voltaképpeni *legal mapping* — sem lehet el nélküle, hiszen végső soron csakis ez szolgáltat

hozzá kizárólagos alapot. Olyan területek vagy problematikák vizsgálatánál pedig, amelyeknél egyfelől a szabályanyag immár nem jellemző vagy nem kizárólagosan és megbízható előreláthatósággal meghatározó — akár a hagyományos jogpozitivizmus ma fokozódó erodálódása okán (például Kanada számos jogterületén és különösen az Egyesült Államokban zajló alkotmányjogiasítástól érintett problémakörökben, de Nyugat-Európában is immár bőven érzékelhetően), akár azért, mert történetesen a joggyakorlat folyvást újító/alkalmazkodó szerepére bízták egy *order out of chaos* típusú háttérelgondolás jegyében dinamizált hatalmas egységben a mindenkori központ és a részek politikai érdekből egyidejűleg megőrzött viszonylagos önállóságából adódó feszüléseknek a viszonylagos renddé finomodását (például az Európai Unió mai kétpólusúságában) —, a háttérkultúrában történő gondolkodás egyedül tud szolgálni kulccsal a megértéshez.

Ezen belül a „kultúra vagy hagyomány” mint kényszerű választásnak az amerikai túlbuzgó „politikai korrektségtől” inspirált kérdése — miszerint a ‘kultúra’ német romantikus gyökérzetű ego-centrikus, bárminemű közösséget szétválasztó, ezért pedig kerülendő (röviden: „fasiszta-gyanús”) fogalom — (I.2.) nemcsak megalapozatlannak, de egyenesen félrevezetőnek bizonyult. Merthogy a kutatás szerint nem terminológiai választhatóságról, hanem előfeltételezettségről van szó, azaz mindkét fogalmi tartománynak — ilyen vagy olyan konvencionalizáltsággal kifejezetten — külön-külön van helye a teoretikus rekonstrukcióban; tartalmuk s terjedelmük egyaránt eltérő és mellőzhetetlen.

Az Európai Unió rendkívülien összetett felépülésére és működtetésére történő vonatkoztatás (I.3.) szerencsés és egyben megtermékenyítő kimenetelű előrelátásnak bizonyult, amennyiben monografikus vizsgálódást indított — ráadásul egy olyan utólagos (posztmodern) fejlemény nézőpontjából, aminek a tisztázásával viszont immár majd előképként látható és láttatható lesz egy további kutatás során a jogrendszerek történelmi tablójának összes megelőző szereplője — olyan módszertani függésben és összefüggésben, amit egykor Marx „a majom anatómiájának kulcsa az emberében rejlik” aforizmájával fejezett ki. Jelesül, a kontinentális és az angolszász jogi hagyomány jövőbeni konvergenciájának vagy változatlanul megmaradó divergenciájának problémafókuszában (I.3.a.) csakúgy, mint az uniós közös jogkodifikáció vagy a szegmentáltan kazuális s ezért döntően joggyakorlati jogfejlesztés dilemmájában (I.3.b.) és a nemzeti alkotó hozzájárulás, avagy egy uniós, központi hierarchikus tételezéstől történő meghatározás kettős lehetősége kérdésében (I.3.c.) szintén csakis valamiféle kétértelműség megállapításával végződhetett a kutatás. Mert a kettős polarizáltságú többfókuszúság az európajog felépülésének és működtetésének megkonstruálásában eleve egy olyan mozgáspályát jelöl ki, amely az Unió és nemzeti hatósági jogalkotó/jogalkalmazó címzettjei kölcsönjátékára épül, egyszersmind olyan vegyes megoldásokkal élve, amelyek

már a központ tételezésében is a kétféle nagy európai joghagyomány egyfajta folyton alakuló s ezért átmeneti egységbe ötvöződését mutatják.

Erőteljesen mutatott rá a kutatás arra a történelemfeletti (következésképpen történelmietlen) univerzalizáló új-utópikus szemléletre, mely jelenkori világunkat s benne a jogi stratégiai gondolkodást áthatja a globalizáló mozgásokban és ezek nemzeti lecsapódásaiban egyaránt. Ez a látásmód ideologikus, amennyiben tisztán eszméktől vezérelt, ámde egyidejűleg sikeresen megvalósuló (s így ontologikusan jelenlévő) is, amennyiben (nemzetközi, állami stb. méretű) nagyszervezetekre irányul, és ezek összmozgásában, vagyis a káoszból végül majd adódó rendben mint eredőben eredményként valamely közbenső fokban (tehát statisztikai probabilitásként) meg is mutatkozik. Történelmi tapasztalat nincs még e mozgásokra, ámde ezredévek óta megismert törvényszerűségeket aligha írhatnak felül. Olybá tekinthetők hát, mint a francia makro-szociológiai jogelmélettől leírt kolonizációs roncsársadalom-produkciók: a rájuk kényszerített jog elég erőteljesnek bizonyult az őshonos kultúra felbomlasztására, de nem egy mintaszerű átvitel biztosítására, s így a végeredmény egy jórészt önállóság és fejlődési potenciál nélküli keverék-elegy lett. A fenti megfontolásból vizionálják hát (I.3.a.) a konvergenciát — noha a szorosabb együttéléssel csak a divergencia új csatornái nyíltak valójában meg; erőltetik s álérvekkel legitimálni próbálják (I.3.b.) a közös jogkodifikációt — miközben valóságos felhatalmazás és/vagy ígéret híján csak majdani produktumaik tömegerejének nyomásába vethetik bizalmukat; és új meg új impetusokkal célozzák (I.3.c.) a közösnek és egységesként reméltnek a nemzeti recipiálását — holott minden újabb törekvés egyszersmind pusztán a nemzeti egyidejű újraállításának ad ürügyet és lehetőséget. Hasonlattal élve, az ilyen mai képződményekben mikro-struktúrák pozicionálása helyett makro-entitások ütköztetése zajlik, amik a dolog természete szerint végső fokon egy az alkotóik mindenkori kompromisszumát jellemző eredőt termelnek ki folyvást magukból.

Ennek megfelelően (I.4.) a történelmileg kialakult jogi kultúrák/hagyományok fenntarthatósága csupán feltételesen állítható. A közeljövő eredménye bizonyosan nem bármiféle végső szintézis; azonban a szintetizáló mozgások erősebb befolyást gyakorolnak máris, mint a posztmodernitást megelőző korokban.

Következésképpen a jogi kultúrák összehasonlító tanulmányozása körében kialakítandóként a jogi gondolkodásmód összehasonlító vizsgálata (II.5.) egyfelől múlhatatlanul szükséges a tudományos előmenetelhez, másfelől elsődlegesen a bírói érvelésmódra kell koncentrálnia. Ha és amennyiben a jogi folyamatot jogi objektivációkból a jogi érvényesség pecsétjével aktuális szituációkra alkalmazott további jogi objektivációk generálásaként vesszük számba, úgy ezt egyfajta „fekete doboz” modelljében a ki- és bemenő információk közötti szükséges transzformáció rekonstruálásával írhatjuk le és értelmezhetjük. A jogi érvényesség a joguralmi minta kritériumszabása, s ezért ennek mind megvalósuló, mind normatíve kívánatos természetét elsődlegesen

magának a joguralom követelményének közelebbi megismeréséből eredeztethetjük. Az elvégzett kutatás ennek mára szintén a modernitás paradigmái között immár értelmezhetetlen ön-transzcendálását, azaz történelmietlenül, de univerzalizálóan lebegővé válását mutatja. Vagyis: az átlátható mikro-struktúrák átlátható mozg(at)ása és ennek előrelátható eredmény-leszámítolása helyett makro-struktúrák összmozgásának végső tendenciájából kibomló csupán valamelyes rendet és megbízhatóságot.

A joguralom ilyen (önnön megelőző állapotához mért) belső kiüresedése egyben saját eddigi eszköztárának fokozódó elszegényedését is jelzi. Már pedig amint ezt a kutatás egyértelművé tette és saját jogontológiai keretei közt bizonyította, (II.6.) a jog mindenkori önkifejezése, ideológiája, objektivációs mechanizmusa és professzionalizmusa folyamatosan elrejti és láthatatlanná teszi a jogtechnika mindazonáltal mégis jelenlévő varázsszerepét, a transzformálásban nemcsak konstitutív, de egyenesen teremtő értelemben vett alkotó szerepét.

Mindez a jogot folyamatként láttatja, mely professzionális hatósági diskurzusban bontakozik folyvást ki, normativitásra utaló s e diskurzust mindenkori alakulásában mederbe terelő objektivációk, mint textualizált jelzések nyomán. E konglomerátum jéghegyének látható csúcsa „a jog”, amelynek szükségképpen megvalósulását sugallja a háttérből voltaképpen mozgató tömb, mint mindenkori aktualizálásában újra megvalósító demiurgoszi teremtő: a — rövidített kifejezésben — bírói érvelés eredményeként. Aminek a mikéntje viszont a jog osztársadalmi vállalkozása mögött álló, öröklötten minden egyes aktusával tovább fejlődő (rekonvencionizáló) kultúra által hordozott hagyományban rejlik. A különféle társadalmi praxisokban az azok begyakorlottsága s rutinírozottsága mögött megbúvó (mert általuk kifejlesztett) társadalmi diszciplína fegyelmező ereje teszi lehetővé, hogy a textuális jogi objektivációk önmagukban bizonytalan, többértelmű, homályos, voltaképpen kriterialitásra alkalmatlan jelzései ebben a mozgás-összességben mégis harmonikus koordináltságot, a soha nem szűnő osztársadalmi méretű edukáció és szocializáció eredményeként előálló viszonylagos, ám praktikus megítélésében mégis megbízható gyakorlatot eredeztethessenek.

A pozitíválás nélküli egykori természetjog ennek biztonságát nem tudta szavatolni. A történelmi koroknak a természetjogot lassanként háttérbe szorító, önmagát kizárólagosító jogpozitivizmusa viszont hosszabb távon elveszítette a támaszték és lényegi visszacsatoltság lehetőségét. Mindazonáltal a klasszikus jogpozitivizmus mégis olyan egyszerű biztonságú működést biztosított, mint ahogyan például a természeti összefüggéseket tudta magyarázni a kauzalitás mechanicitása. Jelenkorunk posztmodernitása viszont a jogban is azt a csupán végső statisztikai valószínűséggel, a stochasztikus folyamatokban munkáló autopoietikus erők összhatásának tendenciális végkifejletével jellemezhető, bármiféle bizonyossághoz bizonytalanságok tömegén keresztül érkező összetettséget mutatja, mint amivel a newtoni világgépet a XIX–XX. században

a kvantummechanikai fejlődés meghaladta. A jogtechnikára a mai fejleményekben az eddigi demiurgoszi szerepnél is súlyosabb, alkotóbb, teremtőbb feladat hárul, amit ez idő szerint be is tölt. Annak kérdésére azonban a jelen kutatás még nem válaszolhatott, vajon nem roppan-e majd össze önsúlya alatt — követhetlenné és ellenőrizhetlenné válva, elbizonytalanodva.

A *judicial black-box* s benne a jogtechnika tartalmának, szerepjátszásának, konkrét mikéntjeinek jogi kultúránként történő felmérése a *legal map* teljességében csakúgy, mint az ebből eredő tanulságok levonása és elméleti általánosítása — mindez csakis egy következő kutatás feladata lehet.